

OSOBNOST

Psychologie osobnosti usiluje o syntetický pohled na psychiku člověka jako dynamického a vnitřně propojeného systému cílesměrné regulace vnitřních a vnějších aktivit, který se kontinuálně (na bázi nezbytných vrozených předpokladů) rozvíjí (integruje a přetváří) a realizuje jako nástroj a produkt aktivní interakce daného jedince s konkrétními kontexty jeho životní existence.

Osobnost determinuje obsah, povahu a kvalitu subjektivního přetavení objektivních životních kontextů do jeho individuálně příznačného a neopakovatelného „já“

Osobnost jako všestranně propojený celek vzájemně se podmiňujících částí – části určují celek a zároveň jsou tímto celkem určovány

Osobnost musíme posuzovat v interakci s vnějšími činiteli jako neoddělitelnými determinantami její existence a změny (systém v systému...adaptace a aktivní tvořivost...)

Vlastnosti osobnosti

Vlastnosti osobnosti jsou:

- výsledky interakčních aktivit subjektu s mnohotvárnými okolnostmi života;
- vytvářené a rozvíjené na bázi vrozených předpokladů
- produkty a nástroje subjektivního „přetavování“ objektivní reality

Člověka můžeme charakterizovat na základě rozmanitých psychických kvalit...jsou však vlastnosti osobnosti, které představují jádro osobnosti (stavební kameny její integrity)..ty determinují a současně charakterizují její profil a interakční aktivity

Klíčové **vlastnosti se rozdělují** (kvůli poznání) do tří podstruktur:

povahové vlastnosti osobnosti (temperament); motivační vlastnosti osobnosti; schopnostní vlastnosti osobnosti

- povahové vlastnosti osobnosti (temperament) – určují (determinují) způsoby a formy projevů, zejména vyrovnávání se s novými životními podmínkami a situacemi...jsou to „slitiny“ vrozených a osvojených pohotovostí k určitému subjektivně příznačnému způsobu odezvy na komplexy vnějších změn
- motivační vlastnosti osobnosti – charakterizují zaměřenost, obsah, směr interakcí subjektu... jeho postoje, soustava a předivo jeho potřeb, zájmů, vztahů (i k sobě samému) ...vystupují jako hybná síla, tendence či zdroj interakčních aktivit
- schopnostní vlastnosti osobnosti – charakterizují dosaženou úroveň a potenciální předpoklady jedince co do struktury a kvality realizace činností, výkonnosti, jednání ... souvisí s porovnáním nároků na činnost jedince a jeho psychickou kapacitou účinně se s nimi vyrovnat (co je daný jedinec aktuálně nebo potenciálně s to realizovat, řešit)

❖ POVAHOVÉ VLASTNOSTI OSOBNOSTI (temperament)

Z vlastností osobnosti jsou nejmórazněji podmiňovány základními, vrozenými potencemi člověka

Jsou sjednocením vrozených a osvojených pohotovostí k subjektivně příznačné psychodynamické odezvě na aktualizované situační komplexy

Determinují intenzitu i formu prožívání (subjektivní zpracování) a bezprostřední celostní odezvu (zachování se, reagování)...zvláštnosti ve způsobech a formách prožívání i chování..

Rozeznávají se už od antiky (temperament)...Hippokrates (470-370 př. n. l.) → Galenos (129-199 n. l.)

❑ Klasické vymezení temperamentových typů

Galenos interpretoval typy temperamentových vlastností jako funkci rozdílných poměrů mezi čtyřmi základními druhy „tělesných šťáv“ (krev, hlen, žluč a černá žluč)..psychologické charakteristiky se používají dodnes, zdůrazňují se však slabé i silné stránky každého typu..:

- **Sangvinický** (krev)...živý, optimistický, vnímavý, přizpůsobivý, lehce se vyrovnává s těžkostmi, iniciativní, podnikavý, pohotový, výřečný...citově mělký, lehkomyšlný, nerozvážný, přehnaně odvážný, nesoustředěný, nestálý, sklon k rozptylování se...
- **Flegmatický** (hlen)...vyrovnaný, klidný, chladnokrevný, trpělivý, rozvážný, neunáhluje se, vytrvalý...nedostatek vášně, lhostejný, suchopár, nevšímavý, nepružný, pomalý, apatický, pohodlný, váhavý, málo výřečný...

- **Cholerický** (žluč)...síla a hloubka citových prožitků a reakcí, vášnivý, oduševnělý, živý, vnímavý, schopný volního vypětí, zásadový, citově zabarvené projevy...explozivně hněvivý, mrzutý, snadno citově podrážděný, nerovnoměrně prožívající, nespokojený, impulsivní...
- **Melancholický** (černá žluč)...citlivý, s hlubokými, stálými a vytrvalými city, hlubokomyslný, vážný...příliš citlivý, malomyslný, pesimistický, tichý, trudomyslný, smutný, stažený, skleslý a nevýrazný, roztržitý, úzkostný

□ Konstituční typologie temperamentu

Vycházejí převážně ze třech základních typů tělesné stavby (konstituce) – štíhlé, střední a široké

...exaktně koncipované výzkumy zpochybnily souvislost s temperamentovými rysy osobnosti

- **Kretschmerova konstituční typologie**... vymezuje a zobecňuje tři vyhraněné a jeden nevyhraněný **tělesný typ**, s nimiž spojuje typy temperamentu, i jejich vyústění do specifických **psychických chorob**
- **Pyknický** (tělesný typ)..zaoblená postava střední výšky, se sklonem k hromadění tuku; kratší končetiny
 - **cyklotymní typ temperamentu** (střídání veselé a smutné nálady, vzrušení a klidu, společensky bezprostřední a přizpůsobivý
 - **cyklofrenie** (afektivní psychóza).. střídání normálního citového ladění se stavy mánie a deprese

- **Leptosomní** tělesný typ..útlá postava vysokého vzrůstu a malá váha..
 - **schizotymní typ temperamentu**... střídání přecitlivělosti, dráždivost a tuposti, společenská uzavřenost (bezvýrazný „povrch“ a zážitkově bohaté nitro osobnosti)
 - **schizofrenie**...rozštěpení myšlenkového a citového kontaktu se skutečností, stažení se do vlastních fantazií
- **Atletický** tělesný typ... silný vývoj svalstva a kostry, robustní postava při nedostatku tuku..
 - **viskózní typ temperamentu**... střídání výbušnosti a netečnosti, pomalost, důkladnost, houževnatost v činnostech, malá proměnlivost...
 - **epilepsie**... buď záchvaty s poruchou vědomí, nebo strnulost
- **Dysplastický** tělesný typ...nevyhraněné tělesné typy..

- **Sheldonova konstituční typologie**... za základní zdroj tělesné konstituce a temperamentové charakteristiky osobnosti uvažuje rozdílné relace ve vývoji zárodečných blan..(endoderm..střeva, zažívací orgány; mesoderm..svalovina, vyměšování, pohlavní orgány; ektoderm..kůže, smyslové orgány, nervy)
...obdobný klasifikační systém jako Kretschmer
- **Endomorf** (tělesná stavba)...měkkost, kulatost. Silný zažívací aparát
--- **visceroton** (temperament)...uvolněné držení těla a pohyby, záliba v tělesném komfortu, pomalé reagování, miluje jídlo, je rád ve společnosti druhých, pocity blaha z vaření...
- **Mezomorf** (tělesná stavba)...svalovitý, kostnatý, šlachovitý
--- **somatoton** (temperament)..sebejisté držení těla a pohyby, záliba v dobrodružství, energičnost, miluje tělesná cvičení, chce dominovat, usiluje o moc, miluje riziko

- **Ektomorf** (tělesná stavba)...jemné, tenké kosti, slabé svaly, plochá hrud'
 - **cerebroton** (temperament)..napjaté držení těla a pohyby, sklon k nadměrným fyziologickým odezvám, urychlená reagence, miluje soukromí, duševní kontrola, nejistota, emocionální uzavřenost

□ K dispozičnímu vymezení typů osobnosti

- *Eysenckovo psychometrické pojetí temperamentu*.. navazuje na Jungovo pojetí extroverze a introverze ale i na Pavlovovu fyziologii a Kretschmerovu typologii..zavádí i vztah k Hippokratovým typům
...faktorovou analýzou prokazuje existenci tří na sobě nezávislých temperamentových vlastností:
- Dimenze introvertovanost – extrovertovanost
 - **introvert** má sklon k introspekci a uzavřenosti, orientuje se na blízký okruh přátel a ve vztahu k lidem je zdrženlivý, preferuje klid a spořádanost, předem plánuje své aktivity, je spolehlivý a stálý, není agresivní, silně prožívá křivdy a nezapomíná je, spíše pesimista..
 - **extrovert** má sklon k bezstarostnosti, otevřenosti a družnosti, má více (povrchnějších) přátelských vztahů, komunikativní, činorodý, optimistický, pohotový, méně spolehlivý, své city obtížně zvládá

- **Neuroticismus**

...úroveň psychické integrovanosti osobnosti...emocionální stabilita – labilita

--- **emocionální stabilita**..citová stálost, dobrá psychická odolnost, houževnatost, vytrvalost

--- **emocionální labilita** („neuróza“)...špatná integrovanost osobnosti..přecitlivělost, citová nestálost, nedostatek sebedůvěry, pocity méněcennosti, psychosomatické obtíže, prožitky úzkosti a starostlivosti

- **Psychoticismus**

...nakolik, v jaké míře a kvalitě, u daného jedince vystupují takové rysy chování, jež zjišťujeme jako příznačné u řady psychopatických osobností jako symptom „narušení normality“ (samotářství, nepřizpůsobivost, krutost...atd.)

Ve svých kombinacích vytvářejí tyto faktory základní temperamentové charakteristiky osobnosti ve shodě se čtyřmi Galénovými typy

Psychoticismus (problémy přizpůsobivosti) vystupuje u těch, kteří vykazují trend k emocionální labilitě (u labilních introvertů a labilních extrovertů)

❖ MOTIVAČNÍ VLASTNOSTI OSOBNOSTI

...psychologii osobnosti nejde o pochopení motivace o sobě, ale o pochopení té motivační struktury, která je pro osobnost daného individua příznačná a jejíž poznání umožňuje odhalit, jak a proč se ten který jedinec za těch kterých konkrétních okolností zachoval či zachová...

Psycholog usiluje o pochopení té struktury a dynamiky motivačních tendencí, která je příznačná právě pro toho jedince, který je předmětem jeho zájmu..o postižení a pochopení:

- ✓ jakými motivačními vlastnostmi jako příznačnými osobnostními rysy se vyznačuje
- ✓ k čemu právě on směřuje
- ✓ čím je toto směřování determinované a
- ✓ nakolik determinované

Substrukturou motivačních vlastností osobnosti rozumíme individuálně příznačný, hierarchický, relativně stabilní soubor těch klíčových vlastností osobnosti, na nichž závisí, jaké pohnutky budou dominovat v jejích postojích, hodnotových orientacích, hodnotících přístupech a interakcích

□ Pojetí základních (primárních, prvotních, vrozených) a odvozených (sekundárních, odvozených) potřeb...

... uspokojování potřeb je nejzákladnější podmínkou bio-psycho-sociální existence člověka a jeho rozvoje jako osobnosti..

...ze setkávání potřeby s objekty skutečnosti, které umožňují jejich uspokojení, se rodí snahy a cíle, které člověk svým jednáním realizuje..musí být obsahem prožívání a uvědomění (vědomí)

...na vrozených (základních) potřebách vyrůstají zájmy v podobě vztahu člověka k určitým předmětům a jevům..postoje, ideály, hodnotové orientace..**strukturují se motivační vlastnosti osobnosti**

...vyrůstání sekundárních potřeb z potřeb primárních (vrozených, základních) se děje na základě činnosti a principů homeostázy (obnovování dynamického rovnovážného stavu) a seberealizace (subjektivní význam potřeb, zájmů, postojů, hodnot)

- **Potřeby základní**..komplex vrozených motivačních tendencí, jejichž uspokojování je nevyhnutné pro existenci a rozvoj člověka nejen jako přírodního, ale současně i společenského tvora (nekryjí se tedy s potřebami zvířat)
...jsou společné všem lidem vůbec, mají cyklickou povahu
- potřeba zachování vlastního života
- potřeba sexuální
- potřeba poznávací (aktivně se orientovat)
- potřeba sociálního kontaktu
- potřeba seberealizace (rozvíjení a realizace svého „já“, potřeba pozitivního náhledu na sebe sama a potřeba prosazení se

(Mikšík, 2003)

Nedostatečné uspokojování základních potřeb ohrožuje samotnou existenci lidského jedince jako sebe sama realizujícího subjektu..je provázeno psychickou trýzní ze strádání – **deprivací**

Zásadní význam pro dotváření, dozrávání a zakotvení struktury motivačních vlastností osobnosti má vývojové období **adolescence**..to souvisí s rozvojem myšlenkových, citových a interakčních procesů a s dozráváním některých potřeb, vyúsťujících do rozvoje specificky motivovaných zájmových orientací

...adolescence jako období „hledání pravdy“, smyslu života, společenského zařazení, systematizace postojů k okolí i k sobě samému

...**období integrování a transformování základních potřeb do nových, kulturně determinovaných motivačních struktur – sekundární, odvozené, kulturní potřeby**

- **Sekundární potřeby** se obvykle člení na:
 - potřeby morální,
 - potřeby intelektuální,
 - potřeby estetické a
 - potřeby určitého obsahu a způsobu života, druhu činnosti, kulturního vyžití, styku s lidmi

Tyto potřeby jsou sekundární co do vzniku..ne nutně co do významu..jejich neuspokojení může vyvolávat obdobnou trýzeň jako neuspokojení potřeb základních..ovšem vystupují tu výraznější možnosti kompenzace nebo transformace (náhradní objekty, činnosti..) těch tlaků, na jejichž základě byly sekundární potřeby rozvinuty

...proto prožitky spojené se strádáním v jejich uspokojování neoznačujeme termínem „deprivace“ ale „**frustrace**“

Jestliže dochází k trvalejšímu napětí některé ze základních potřeb, je důležitým až rozhodujícím nábojem v motivační struktuře osobnosti..sociální realita může povýšit základní motivy na přední místo motivační struktury v systému hodnot a pohnutek jednání a chování člověka..orientovat v tomto směru celou motivační strukturu (mimořádně mohou být sekundární potřeby silnější než potřeby primární)

Sekundární potřeby tak vznikají a rozvíjejí se v závislosti na podmínkách existence..jsou mezi lidmi výrazně rozrůzněny a jejich rozvoj probíhá vzhledem k procesu neustálého rozvoje společnosti a vzniku nových možností..

➤ **Vztah potřeb a zájmů..**aktualizovaná potřeba se obvykle projevuje v podobě zájmu o určité objekty a jevy objektivní reality

...zájem je zaměřenost jedince na nějaký předmět, děj či jev, spojená s tendencí ke konkrétní činnosti orientované ve směru uspokojování, zmocňování se předmětu zájmu

...zájmy vyrůstají na potřebách (nejen na nich..vlohy, schopnosti, povahové vlastnosti..) a jsou jejich nepřímými ukazateli... stejně zájmové zaměření může pramenit i z diametrálně odlišných základních potřeb (z různých jejich spojení) a na kterékoli základní potřebě se mohou rozvíjet různorodé zájmy..

...zájmy povzbuzují k činnosti a v činnosti samé se i konstituují a prohlubují

...je třeba rozlišit:

- ***spontánně vyvolané zájmy*** (dočasné, spontánní zaměření)
- ***zájmy setrvalé*** (relativně trvalá, stálá zaměřenost..)

--- vznikají z aktuálních vnitřních potřeb a z nových, významných dějů..dominanty biologické povahy jsou odsunuty do pozadí aktivními dominantami orientačními, komunikativními, vztahovými..(základní tendence orientovat se přerůstá ve zvědavost a ta dále ve zídavost..stále nové otázky, souvislosti..sekundární potřeby)

Za základní komponenty motivační struktury osobnosti

Ize tak označit soustavu jejích potřeb a zájmů... v ní se krystalizuje vztah základních vrozených tendencí a společenské podstaty osobnosti..

...u vyzrálé osobnosti jsou potřeby a zájmy integrovány kolem **ústředního zájmu osobnosti** (základní motivační zaměření)

...u vnitřně rozpolcených jedinců s nevyhraněnou životní perspektivou a rozkolísanými životními názory nebývá ústřední zájem vytvořen..obvykle jednají pod tlakem bezprostředněji aktualizovaných základních potřeb

--- s ústředním zájmovým zaměřením osobnosti úzce souvisejí i její **základní postoje** (tendence k myšlenkové, citové a akční odezvě) **ideály a hodnotové orientace** (životní zásady a hodnoty, s nimiž se daný jedinec ztotožnil)

- Pojem **charakter** vyjadřuje systém motivačních vlastností příznačných pro konkrétní osobnost..postihuje zaměřenost a hodnotovou orientaci osobnosti
 - ...hierarchické uspořádání hodnotové orientace, zájmů, postojů, vztahů, které determinují o co, proč a jak výrazně a úporně usiluje, jak zvnitřňuje sebe sama a základní kontexty své existence do svého „já“
 - ...vymezení charakterových rysů osobnosti podle hledisek:
 - ✓ *Soubor vlastností, které vyjadřují základní přístup k pojetí smyslu života (jeho základní postoje a názory, „filosofie“)*
 - ✓ *Soubor vlastností, které vyjadřují systém základních vztahů člověka k objektivní realitě (soc. postoje, vztah k produktivním činnostem, vztah k sobě samému)*
 - ✓ *Systém, struktura a hierarchické uspořádání zájmové orientace*
 - ✓ *Komplex osobnostních vlastností vyjadřujících „akční sílu“ motivačních tendencí (cílevědomost, houževnatost..atd.)*

❖ SCHOPNOSTNÍ VLASTNOSTI OSOBNOSTI (schopnosti)

- ...předpoklady (možnosti a meze, „strop“), kteřé člověku umožňují realizovat určité velmi obecné či naopak specifické aktivity..činí ho vhodným k úspěšnému vykonávání určitých druhů činností, k určité kvalitě a úrovni řešení situací či problémů, vyrovnávání se s životními situacemi, prostředím
- ...schopnost je schopností k něčemu
- ...zajímá nás, co je pro daného jedince jako osobnost příznačné..co nám umožňuje předvídat úspěšnost a selhávání v konkrétních činnostech (či jejich kategoriích) realizovaných za těch kterých situačních kontextů
- ...představují předpoklady, které obvykle nejsou zcela uplatněny...strop, jehož obvykle nebývá dosahováno
- ...jejich využití je funkcí vrozené výbavy...ale i motivace...trénovanosti...zkušenosti (životní dráhy)

□ Schopnosti a vlohy

...*vlohy* jsou základní bázi, na níž se každá ze schopností rozvíjí..jsou to vrozené a biologickým vývojem v procesu ontogeneze podmíněné vlastnosti nervové soustavy a psychických funkcí

...při nedostatku jistých vloh se snižuje či znemožňuje rozvoj a projev těch schopností, do kterých mají vstupovat..přitom:

- *Tatáž vloha může tvořit základ pro rozvoj více schopností*
- *Každá vloha v kombinaci s jinými vlohami může podmiňovat úspěšnost v rozdílných činnostech*
- *Určitá schopnost vždy zakládá na souboru většího počtu vloh*

--- vlohy jsou jistým rámcem možností, který určuje, kam až se mohou přirozeně rozvíjet ty které schopnosti..nakolik se schopnosti skutečně rozvinou, to závisí na vnějších podmínkách (nejsou dostatečně využívány)

Na bázi vloh se životní zkušeností rozvíjejí prvotní schopnosti

- ✓ Soubor vloh příznivých pro rozvoj schopností člověka realizovat určité druhy činností na kvalitativně vyšší úrovni než srovnatelná širší populace, označujeme jako..nadání
- ✓ Na vlohách závisí rychlost osvojování způsobů činnosti a dosažená úroveň tohoto osvojení..talentu (na bázi nadání)
- ✓ **Genialita** je spojením mimořádného talentu s mimořádně příznivými podmínkami jeho krystalizace

- **Linie vlohy-nadání** vyjadřuje spíše kvalitativní úroveň vrozených předpokladů
- **Linie prvotní schopnosti-talent** vyjadřuje kvalitu jejich naplnění..se zřetelem pro konkrétní typ činnosti

□ Schopnosti a dovednosti

...dovednostmi vyjadřujeme jakou strukturu či obsah činnosti si daný jedinec konkrétně osvojil, co a na jaké kvalitativní úrovni již dokáže (v současnosti) vykonávat

...rozdíly ve schopnostech jsou jednou ze základních příčin (mimo vědomostí, dovedností a návyků) v kvalitě a ve výsledcích realizovaných činností..i pokud jde o jejich osvojení si a využívání za nových, neobvyklých situačních kontextů

➤ Dovednosti a návyky jsou realizací, konkretizací, ztělesněním a využitím určitých schopností dané osobnosti

➤ Proces osvojování si určitých dovedností a návyků dalšímu rozvoji schopnosti napomáhá..stimuluje, podněcuje a strukturalizuje využívání potenciálních předpokladů

--- obtížnost testování schopností..většinou měříme výkon (motivace, zkušenosti apod.)

□ **Schopnosti jako vlastnosti osobnosti**

- ...schopnosti jsou produktem a nástrojem interakce osobnosti s životní realitou, který vyrůstá a rozvíjí se na bázi vrozených předpokladů v aktivním dialogu s podmínkami existence
- ...výsledky činností se neukládají jen v objektech, které jedinec svou činností vytvořil, ale i v něm samém – v rozvíjení jeho schopností pro realizaci činností dalších
- ...pojmání schopností v kategorii předpokladů realizovat určité druhy činností vede k vymezení rozmanitých účelových indexů schopností..jako hodnotící vodítka posuzování jedinců (výběr talentů, povolání, výběrové řízení apod.)...psychologie ale musí **postihnout strukturu schopností jako klíčových vlastností osobnosti..jako zobecnělou strukturu**

...za takovou strukturu bývá považována samotná **inteligence** (schopnost účinně se vyrovnávat s prostředím)..ale také struktura celé osobnosti..

➤ Mikšík vymezuje následující strukturu schopnostních vlastností osobnosti:

- **Schopnost orientovat se v situaci**..jako ukazatel účinné kapacity rozumu, vhledu a kreativity v situaci, jež vyvolává emoce (problémové situace)
- **Psychická odolnost** – rezistence vůči dezintegrujícím situačním vlivům na psychickou činnost (stresové sit.)
- **Schopnost přizpůsobovat se**, aktivně a tvořivě se vpravovat – přijímat alternativní varianty řešení situací, psychické flexibility (překážka)
- **Schopnost rozhodovat se v situacích mnohoznačnější povahy**... spojené s nejasným vývojem (konflikt)
- **Schopnost regulovat svoji vnitřní a vnější aktivitu** – vzhledem k aktuální situaci...

LITERATURA

MIKŠÍK, O. *Psychologická charakteristika osobnosti*. Praha: Karolinum, 2003.